

ERDŐS JENŐ RIPORTJA:

A pesti református egyház hőskorából

A Kálvin-téren lüktet a magyar székesfőváros kisebbik, református szíve, melyet a halhatatlan emlékü Török püspök ápolat először, a XIX. század elején. E szív dobbanásában egy századdal később, a felejthetetlen Csáth Géza figyelte hajnalonként, az alkohol és az ihlet gyöngyszínü párái mögül Nagy-Budapest ébredését.

A korán elpusztult zseniális fiatal író kávéháza ablakában a siető emberek imbolygó sziluettjeiből, álmos varrólánykák kopogó lépteiből, csikorduló villamosok, árvalányhajas rendőrök, gesztenyés asszonyok, álmos diákok, gumirádlis doktor-konflisok, teherkocsik, patikárosok és fekete-atlilás prédikátorok modern panoptikumából csakugyan a mai, a valóban „Nagy”-Budapest látomását rakhatta össze. A Kálvin-tér döcögött, macskaköves labirintusain, az egykori kecskeméti kapun kívül, a régi temető helyén, csontok és fejfák felett villanyfényes, világvárosias élet áramlott-torló-dolt-sustorgott hajnaltól-éjfélig. És a bájos, fiatal és hitbuzgó Hermina, a gyermekágyban elhalt egyetlen református főhercegnőnk porai felett hatalmas templom ércharangjai adtak jelt hívőknek és hitetleneknek.

Hermina főhercegnő

Azonban egy századdal előbb, amikor még ez a csodálatos főhercegnő a pesti református egyház alakulása iránt érdeklődve, az egyszerű imaházba járt istentiszteletre — léptei futóhomok felett vitték. Az ekkézsia már 1796-ban megalakult, de — mint Karacs Teréz visszaemlékezéseiből tudjuk — az imaterem korábban a Lipótvárosban volt s a női hívek az első lelkész, Báthory Gábor feleségének szalonjába gyűltek be, összetartó tereferékre s csak a szoltározás kezdő hangjaira vonultak be az istentiszteletre, nemes csészi Nagy Péter egyházi hívására. Ez az egyházi lelkes irodalombarát is volt egyszemélyben s tehető polgár, veje meg éppen az, aki Petőfi költeményeinek kinyomatására pénzt kölcsönzött.

A pátriarkális egyházkezdet meghittebb közösséget teremtett a hívek között s a buzgó áldozatkészség eredményeképpen 1804 után már a mai Kálvin-téren, az akkori Szénapiacon emelkedett imaházuk, közvetlenül a mostani templom tövében. A boltozatos csarnokban már orgona is volt, jelöl, hogy a hívek a nyugatias formájú szertartás eme ujtásától nem idegenkedtek, akkor, amikor a Tiszántulon megrögzöttebb puritánizmussal és kevesebb rugalmassággal még „ördög sipládájának” nyilvánították Bach eme fenséges hangszerét. Az orgona mellett, a legutolsó székben üldögélt minden istentiszteleten gróf Ráday Pál, leányával együtt, — a nők padosorában pedig a legelső, bársonnyal bevont székben Hermina főhercegnő, a városépítő József nádor felesége. 1816 június 12-én ő tette le a mai Kálvin-téri református templom alapkövét. A közszeretnek örvendő fenséges asszony nővéreit kézenfogva vezette be minden alkalommal a székek szűkös siktatorán. Vitkovics, Kazinczy triászának egyik tagja, a lelkes ügyvéd-költő és a nyelvújítási harc agitátora egy Kazinczyhoz intézett levelében így ír róla: „A fenséges asszony, amint tiz lépésnyire láttam, mondhatom, kellemes személy. A reformata vallásnak egyenességét sejditem előntve lenni képén.” Az előkelő egyháztagok annyira kedvébe jártak, hogy egy német lelkézi állást is statuáltak, saját pénzükön és arra meghívták a híres szónok, Kleinmann bécsi papot. De még a kevéssé aulikus tiszántuli reformátusok is nagy nyereségnek vették, hogy a nádor neje hitsorsosuk s amikor a pestiek gyűjtést indítottak templomuk megépítésére, az egész országban megindult az adakozás: „a magyar haza helvét jeruzsálemi templomának tartották, amelyben egy vallásban buzgó fiatal hercegnő végzi majd imáit.” A vallásos nádorné azonban korán sirbaszállt s a templomot is csak 1830-ban tudták felszentelni.

Karacs Ferenc háza

Az országos gyűjtés nehéz kezdetein sokat használt az egyház legkorábbi hívei között szereplő Karacs Ferenc, a debreceni teológiát végzett rézmetsző, aki, Tótfalusi Kiss Miklóshoz hasonlíthatóan, valóságos kulturhős volt, igaz, hogy nem a XVI. századi — de polgárosodottabb kulturkeretek között, már maga is polgári létformában, polgári ellátottságban élve. Kulturtörténeti tény volt Karacs és a debreceni rézmetsző-

deákok működése. Ezek készítettek ugyanis az első magyar nyelvű térképeket és világtalaszokat, a magyar középszkolai oktatást örök hálóra kötelezve. Karacs akkor már befejezte külföldi, bécsi tanulmányait s olyan hirre tett szert, hogy az orosz cári udvarba is meghívták. Ő azonban, hiába buzditotta Kazinczy is, nem fogadta el a meghívást. Pesten telepedett le s „nemes áldozatok árán igyekezett a tudományok terjesztéséhez oly nélkülözhetetlen... „térképek sokszorosításával könnyíteni a tanuló ifjúság előhaladását.” Az egyház óriási kiadásaihoz úgy járult hozzá, hogy az építendő istenháza alaprajzát és homlokzatát ingyen rézbe metszette s ezeket az izlées nyomtatványokat az egész országban árulták. Ugyancsak személyes gondjának tekintette a helvét iskolának évenként térképpel való ellátását, „melyről nekem — írja leánya, Karacs Teréz —, mint a térképkészítő és ajándékozó leányának többször engedélyeztetett, hogy tanulmányaimnak, sőt fiutársaimnak is magyarázzam az országok... fekvését, melyhez némileg értettem, mivel anyám, atyám is nem ritkán foglalkoztak... velük és én, 9—10 éves gyermek, gyermekes módomban szerint, hasonló hallgatóságom öröme... kielégítően adtam elő.”

A protestáns tanulók sorsát nemcsak az elemiben viselte szíven Karacs Ferenc, hanem közép és felső fokokon is. A protestáns tanulók sorsa ebben a korban elég nehéz volt, mert még instrukturorokul sem ajánlkozhattak vallásuk miatt. Csaknem névszerint számon tartottak mindenki, annyira, hogy Széchenyi Ferenc naplója szerint Ferenc császár bekívánta magához s át tudta tekinteni az egész tanulósklasszifikációt. Karacs legtöbbször házában látta vendégül ezeket az ifjakat, s Beregszászi Pált — aki hosszu ideig volt rajtanár a debreceni kollégiumban és további művelődésre jött fel —, megtanította a rézmetszésre. A tehetséges mérnökjelölt apróbb metszetekkel szerzte meg a szükséges tandíjat, a Karacs-ház adott neki szállást és látta el élelemmel, így tanult ki s ment vissza tudományban gazdagabban a kollégiumba.

De sokkal érdekesebb és korfesterőbb egy másik pártfogoltunk esete. Borh János, egy bihar-megyei református pap-fiu Karacsék patronátusa alatt ügyvédi pályára készült Pesten, az 1820-as évek körül s azokból az írásmásolásokból tengette magát, amelyeket Karacsék széles írói ismeretsége adott számára. Főleg Fáy Andrásnak dolgozott s bár csak deákul tudott, nagy ügyességre tett szert német és francianyelvű, főleg az osztrák kormány tiltotta művek másolásában is. Az Ötpacsirta-utcában, egy sötét padlásszobában lakott s ugyan Karacsék állandóan biztatták, hogy a keserves kenyeret cserélje fel egy biztos falusi jegyzőséggel, az ifju azonban, akit a pesti irodalom és szellemi élet új lendülete elhagyott s az urbanizálódás varázsa éppen a Karacsék irodalmi szalonjában fogott meg, hallani sem akart erről. Egy este azonban nyom nélkül eltűn s csak két év múlva jelentkezett rongyosan és lesóványodva. Kitént, hogy a titkosrendőrség vitte el s egy ideig a szomorú emlékezetű pesti Neugebäude-ban vallatták s mivel hihetetlennek tetszett előttük, hogy a szerencsétlen a lemásolt francia szövegből egy kukkot sem értett, külföldi börtönökbe hurcolták s a két év múltán, szó nélkül elengedték.

Bánk-bán

De legmaradandóbb hirre azzal tett szert Karacs háza, mely a mai Szentkirályi-utcában, a 23. sz. alatt állott és éppen a mai rádió telekig nyult, — mert 1811. és 1812. években vendége és ingyen lakója volt Katona József, a Bánk bán költője. A szelid aktor, katolikus lelkész, vállalhatott volna ugyan instrukturorságot, de a kiváló rézmetsző kész örömmel ajánlotta fel számára egy egész szobáját. Gyulai Pál, Katona-életrajzában derűs esetet örökít meg. Egy alkalommal a drámaíró atyja személyesen jött fei Kecskemétről, hogy fiát hazahívja s lebeszélje életmódjáról. A fiu azonban éppen próbán volt a Rondellában s a haragvó apa Karacsnéval találkozott. A művelt és finommodorú háziasszony azonban egészen a lelkére beszélt és megvesztegetően kulturált és ügyes formában tált különbségtevésével a „komédiás” és a „színművész” között, — annyira megfőzte, hogy este együtt mentek el Katona játékát megnézni. Ott éppen a „Szerelem gyermeke” című darab címszerepét alakította a fiu s az öreg úgy meghatódott játékán,

hogy sirvafakadva fordult Karacsnéhoz: „A kölyök de jól viszi, hol tanulta ezt?”

A Karacs-házban íródott a Bánk bán is. „Midőn a darab a Nemzeti Színházban először adatott — számol be hűségesen Karacs Teréz —, számtalanszor jöttek hozzánk megbámulni a kis festetlen fenyőfaasztalt, melyen annak léte adott írója.”

Kultsár, Kazinczy és a többiek

A Karacs-porta tehát az írók és művészek gyakori találkozóhelye. Szemben lakott vele Kultsár István, az első magyar hirlap, az új irodalom egyik legfontosabb sajtószerve, a Hazai és Külföldi Tudósítások szerkesztője. Az irodalmi harcok, az írói szervezkedés, a nyelvújítás nagy harcai itt, a két szembenálló porta közt vetették legérdekesebb, mert legtársaságosabb hullámaikat. Mindkettőjüknel megfordult és szinte három nemzedék adott egymással találkozózt, Virág Benedek, Kazinczy és a fiatal Bajzán keresztül. Fáy András, Vitkovics, Horváth István, Vörösmarty, Döbrentey s Ferenczy Istvánnal élükön, a korabeli festők, szobrászok és rézmetszők és színészek szépen megfértek Karacsnál, akkor is, ha neologusok voltak, akkor is ha orthologusok, — hiszen a szalon és a társaság kiegyenlítő szelleme nemcsak a tapintatos háziasszonyban nyilatkozott meg, hanem a házigazdában is. Egy alkalommal remek próbát is állt ki. Kávéház hijján Karacs egyik nagy vacsoráján a nyelvújítás ellenségei kritizálni kezdték Kazinczyt és Kölcseyt, röpködtek a tréfalkozások, ríposztok, élcekek. Végre Karacs megszólal:

— Az urak most oly férfiakat támadtak itt meg, akik nem lévén jelen, nem védhetik magukat.

— Tehát védje, barátom, Kölcseyt — szólalt fel egy Eröss nevű somogyi földbirtokos —, ki hazánk legjelesebb költőjét (t. i. Berzsenyit) ledorongolta az írói pályáról.

— Ami Kölcseyt illeti — szólott Karacs a legyőzöttet színelve —, valóban róla én is csak azt mondhatom, hogy ezen rendkívül jeles férfival nem lehet négyeszenkőzt beszélni.

— Lám, lám! nem mondtam! — kiáltott fel hevesen Eröss. Egy vendég erre poharat emelt és így szólott:

— Ugy van! Kölcseyvel csak háromszemkőzt beszélhet a kétszemű ember, de azért őt az Isten éltesse soká, mert tisztábban lát egy szemmel is igen sok dolgot, mint más két szemmel. Lett nagy általános koccintás és kiengesztelődés.

E társaság keretében elhangzott beszélgetésekből és Trattner János Tamás áldozatkészségéből született meg 1817-ben a Tudományos Gyűjtemény, a magyarcélú tudományosság legfőbb orgánuma sok-sok éven át. Ugyanez születési helye az Aurorának is, öt évvel később s így innen indult a nagy romantikus nemzedék hegemoniája.

Az első „kávéház”

Az öreg Virág Benedek a szűk és illatos budai utcácskákából már csak ritkán szállt le ebbe a harcos és győzedelmeskedő nemzedékbe. Kultsár Istvánnál, a gazda nevenapján egyszer Imre János egyetemi tanár fel is szólította, költőzön hozzá Pestre. Az öreg így szólott:

— János barátom, a ti fényes életeteket nem kívánom osztani. Ha Karacsunk Tuszkulánumban volna számomra hely, ott jól érezném magam.

A gyümölcsös, filagóriás porta, ahonnan akkor még a Gellérthegy, a nádori palota és budai hegyek felé nem tették lehetetlenné a kilátást az azóta közbeépülő nagy paloták: csakugyan Tuszkulánum volt. S a protestáns diákok a megmondható, mennyire ékeskedett ez a Tuszkulánum a kultura áldásaival is. A gazda és felesége nagy könyvedvelők és buzgó előfizetőszervezők voltak. Valamennyi lapból, folyóirathból, könyvből, sőt a Széchenyi István Hitel-éből is dedikált példányt kapott Karacsné. S a fiatalabb generáció előtt az ebédő asztalán szabadon rendelkezésre álltak mindenkor a könyvek és lapok. Be-bejöttek és olvasgattak a jurátus vagy medicus fiatal urak és olvasgatás után gyakran úgy távoztak, hogy nem is látták a háziakat. A szegény diákok annyira rákaptak kávéház hijján erre a kitünő alkalomra, hogy egyszer, amikor hogy-hogy nem, az utcai kapu zárva volt, — az utcai ablakon másztak be a kulturaéhes látogatók.

*

Karacs Ferenc a pesti református egyház öskorának és az egyetemes magyar irodalom hőskorának így egyaránt hőse volt s élete felekezeti különbségeken túl mindnyájunk számára emlékezetre méltó, akiket összefog a magyar irodalom szeretete, az egységes magyar kulturközösség öntudata.